

Ηγεμονία των υποτελών τάξεων ή/και επαναστατική κατάσταση;

Παναγιώτης Σωτήρης, *Ηγεμονία, στρατηγική, οργάνωση. Διαβάζοντας τον Γκράμσι σήμερα*. Εκδόσεις Τόπος, 2020¹

του Γιάννη Μηλιού

1. Ηγεμονία, δυαδική εξουσία, επαναστατική κατάσταση

Το βιβλίο του Παναγιώτη Σωτήρη για την επικαιρότητα του έργου του Αντόνιο Γκράμσι είναι ιδιαίτερα σημαντικό. Με θεωρητικό φόντο το έργο του Γκράμσι, ο συγγραφέας στοχάζεται το ζήτημα της επαναστατικής πολιτικής για τον κομμουνισμό. Στο πλαίσιο αυτό αναμετρύται με τις διαφορετικές προσεγγίσεις στο ζήτημα του καπιταλιστικού κράτους και της επανάστασης, αλλά και με τις διαφορετικές ερμηνείες του έργου του Γκράμσι. Και, βεβαίως, διατυπώνει μια δική του ερμηνεία του γκραμισιανού έργου, μια ερμηνεία με σημαντικά πρωτότυπα στοιχεία. Όπως ο ίδιος γράφει: «Το κεντρικό ερώτημα του βιβλίου είναι αυτό της πολιτικής, και πιο συγκεκριμένα μιας πολιτικής της χειραφέτησης και του μετασχηματισμού, αυτό που στη μαρξιστική παράδοση ορίστηκε ως επαναστατική πολιτική» (σ. 144).

Όπως γνωρίζουμε, βασικό στοιχείο της προσέγγισης του Γκράμσι είναι η έννοια της ηγεμονίας. Όχι μόνο ως δομικό στοιχείο της αστικής ταξικής εξουσίας, αλλά και ως δυνατότητα του «νέου Ηγεμόνα», δηλαδή ηγεμονίας της εργατικής τάξης και των συμμάχων της ήδη πριν την ανατροπή της αστικής πολιτικής εξουσίας. Γράφει χαρακτηριστικά ο Γκράμσι: «Μια κοινωνική ομάδα μπορεί και ακόμη πρέπει να γίνει ηγεμονική ακόμη και πριν να κατακτήσει την κυβερνητική εξουσία» (παρατίθεται στη σ. 68).

Αλλά όχι μόνο αυτό. Κατά τον Γκράμσι, μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία μπορεί δυνητικά να αναδυθεί η σοσιαλιστική εξουσία: «Το σοσιαλιστικό κράτος ήδη υπάρχει δυνητικά στους θεσμούς της κοινωνικής ζωής που χαρακτηρίζουν την εργατική τάξη που υφίσταται εκμετάλλευση. Το να συνδέσεις αυτούς τους θεσμούς, να τους συντονίσεις και να τους διατάξεις σε μια υψηλά συγκεντροποιημένη ιεραρχία δεξιοτήτων και ιεραρχιών, σεβόμενος ταυτόχρονα την αναγκαία αυτονομία και άρθρωση του καθενός, σημαίνει να δημιουργήσεις μια αυθεντική εργατική δημοκρατία εδώ και τώρα, μια εργατική δημοκρατία σε πραγματική και ενεργητική αντίθεση στο αστικό κράτος» (παρατίθεται στη σ. 162-63).

Εκκινώντας από αυτή την κεντρική θέση της γκραμισιανής θεωρίας ο συγγραφέας αναζητά τις μορφές πολιτικής που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε μορφές αντιεξουσίας, οι οποίες θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην ανατροπή του καπιταλισμού, στην κατάληψη της εξουσίας από την εργατική τάξη και τους συμμάχους της: «Η κεντρική υπόθεση είναι ότι το ενδεχόμενο μιας ηγεμονίας των υποτελών τάξεων απαιτεί μια νέα και ανταγωνιστική πρακτική της πολιτικής, με βάση τη συμμετοχή, τη μαζική διανοητικότητα, την επινοητικότητα και τον πειραματισμό. Η πρακτική αυτή δίνει περιεχόμενο στις μορφές αντιεξουσίας από τα κάτω, ορίζει την ίδια την έννοια της “κατάληψης της εξουσίας”, διευκολύνει το ξεδίπλωμα πρακτικών μετασχηματισμού, απαιτεί πρωτότυπες μορφές πολιτικών εργασιών και οδηγεί σε ριζική ανασηματοδότηση της έννοιας του λαού» (σ. 11).

Ένα σημαντικό στοιχείο πρωτοτυπίας της προσέγγισης του Παναγιώτη Σωτήρη είναι ότι συσχετίζει την έννοια αυτή της κατά Γκράμσι δύναμει ηγεμονίας της

1 Το κείμενο αποτελεί επεξεργασμένη μορφή της παρουσίασης του βιβλίου στην Αθήνα στις 8/7/2021, με συνομιλητές τον Βασίλη Ασημακόπουλο, τον Αριστείδη Μπαλτά και τον συγγραφέα.

εργατικής τάξης πριν την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας, με την έννοια της «δυναδικής εξουσίας».

Κατά τον συγγραφέα, η δυναδική εξουσία χαρακτηρίζει όχι μόνο τη στιγμή κατάληψης της πολιτικής εξουσίας, αλλά και ολόκληρη τη μεταβατική περίοδο της δικτατορίας του προλεταριάτου, δηλαδή τη μετάβαση από τον καπιταλισμό στον κομμουνισμό, τη διαδικασία «μαρασμού του κράτους» μετά την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας από την εργατική τάξη. Γράφει ο Σωτήρης: «Υπάρχει ένα ολόκληρο φάσμα σύγχρονων συλλογικών πρακτικών που έχουν αναδειχτεί στα κινήματα, όπως είναι οι μορφές αυτοοργάνωσης και συντονισμού των κινήματων, καταλήψεις διαφόρων μορφών, δίκτυα αλληλεγγύης, πρακτικές ριζοσπαστικού αντιφασισμού, πειράματα αυτοδιαχειριζόμενης παραγωγής χωρίς σκοπό το κέρδος, εναλλακτικές μορφές διανομής προϊόντων και υπηρεσιών. Πρέπει να θεωρήσουμε αυτές τις πρακτικές ως πειράματα στην κατεύθυνση νέων μορφών δυναδικής εξουσίας και ως διαδικασίες μάθησης και γνώσης για τη δυναδική εξουσία, ενίοτε και ως εμβρυακές μορφές» (σ. 121-22). «Το σχήμα για τη δυναδική εξουσία εντάσσεται όχι μόνο σε μια στρατηγική επαναστατικής ρήξης αλλά και σε μια αντίληψη της επαναστατικής πολιτικής ως πειραματισμού και απελευθέρωσης της συλλογικής επινοητικότητας των υποτελών στη διαρκή σύγκρουση με τις εκμεταλλευτικές και καταπιεστικές κοινωνικές μορφές» (σ. 146). «Με αυτή την έννοια, η δυναδική εξουσία αποκτά μια άλλη διάρκεια, πριν και μετά από τη “στιγμή” της κατάληψης της εξουσίας, όπως και εάν αυτή λάβει χώρα» (σ. 176).

Ο Παναγιώτης Σωτήρης μας καλεί, λοιπόν, «να στοχαστούμε ξανά με όρους στρατηγικούς, με όρους μιας πολιτικής για την ηγεμονία και όχι απλώς για την αντίσταση, με όρους μιας δυνατότητας των υποτελών τάξεων να γίνουν οι ηγετικές δυνάμεις της κοινωνίας» (σ. 324). Δηλαδή στοχάζεται και *ανασυνθέτει έναν Γκράμσι της δυναδικής εξουσίας*.

Όπως είναι γνωστό το ζήτημα της δυναδικής εξουσίας τέθηκε από τα Λένιν, στα κείμενά του της εποχής της Ρώσικης Επανάστασης. Εδώ ακριβώς χρειάζεται όμως προσοχή. Διότι υπάρχει και ένα άλλο ζήτημα που πρέπει να λάβουμε υπόψη, αναφορικά με τη θεωρία του Λένιν για το καπιταλιστικό κράτος και την προλεταριακή επανάσταση: *το ζήτημα της επαναστατικής κατάστασης*.

Γράφει ο Λένιν: «Για έναν μαρξιστή δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η επανάσταση είναι αδύνατο να γίνει χωρίς επαναστατική κατάσταση, μα κάθε επαναστατική κατάσταση δεν οδηγεί σε επανάσταση. Ποια είναι, μιλώντας γενικά τα γνωρίσματα μιας επαναστατικής κατάστασης; Ασφαλώς δεν θα πέσουμε έξω, αν υποδείξουμε τρία βασικά γνωρίσματα, τα παρακάτω: 1) Η αδυναμία των κυρίαρχων τάξεων να διατηρήσουν σε αναλλοίωτη μορφή την κυριαρχία τους, [...] η κρίση της πολιτικής της κυρίαρχης τάξης που δημιουργεί ρωγμή, απ' όπου εισχωρεί η δυσaráσκεια και ο αναβρασμός των καταπιεζόμενων τάξεων. [...] 2) Επιδείνωση, μεγαλύτερη από τη συνηθισμένη, της ανέχειας και της αθλιότητας των καταπιεζόμενων τάξεων. 3) Σημαντικό ανέβασμα για τους παραπάνω λόγους της δραστηριότητας των μαζών, [...]. Χωρίς αυτές τις αντικειμενικές αλλαγές, που δεν εξαρτώνται ούτε και από τη θέληση ορισμένων χωριστών ομάδων και κομμάτων, αλλά ούτε και από τη θέληση ορισμένων χωριστών τάξεων, η επανάσταση, κατά γενικό κανόνα, δεν μπορεί να γίνει. [...] Τέτοια [επαναστατική] κατάσταση υπήρχε το 1905 στη Ρωσία και σ' όλες τις εποχές των επαναστάσεων στη δύση [...] αν και σ' αυτές τις περιπτώσεις δεν έγινε καμιά επανάσταση».²

2 Β. Ι. Λένιν, *Η χρεοκοπία της 2^{ης} Διεθνούς*, *Απαντα*, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», τ. 26: 220-221, η έμφαση προστέθηκε.

2. Το «μυστικό» της ηγεμονίας και οι «δύο λαοί». Γκράμσι και Λένιν

Τα παραπάνω σημαίνουν ότι οι τάξεις δυαδικής εξουσίας που μπορεί να αναπτύσσονται στο εσωτερικό των καπιταλιστικών κοινωνιών ποτέ δεν διαμορφώνουν μια κατάσταση ηγεμονίας των «υποτελών τάξεων», πριν την επαναστατική κρίση και την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας από την εργατική τάξη. Όπως παραδέχεται ο Παναγιώτης Σωτήρης σχολιάζοντας τα κινήματα αλλά και τις αριστερές κυβερνήσεις του 21^{ου} αιώνα: «[Α]υτές οι διαδικασίες ποτέ δεν πέρασαν εκείνο το ιδιαίτερο κατώφλι ρήξης όπου η λαϊκή εξουσία από τα κάτω θα γινόταν πιο καθοριστική από την εξουσία των κρατικών μηχανισμών» (σ. 169).

Το «μυστικό» της ηγεμονίας βρίσκεται στην κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σε έναν κοινωνικό σχηματισμό. Και η ουσιαστική αμφισβήτηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής μπορεί να λάβει χώρα μετά την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας που ακολουθεί την επαναστατική κρίση. Αυτό ισχύει ακόμη και στις περιπτώσεις που την επαναστατική ρήξη καθοδηγεί μια πολιτική δύναμη η οποία αρχικά δεν έχει ως στρατηγικό στόχο τον σοσιαλισμό-κομμουνισμό. Όπως επισήμανε ο Τσε Γκεβέρα για την κουβανέζικη επανάσταση: «Στην Κούβα δεν διηύθυνε τον αγώνα το κόμμα της εργατικής τάξης αλλά ένα κίνημα προ-ταξικό που ριζοσπαστικοποιήθηκε μετά την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας».³ Με άλλα λόγια, η τεράστια μετασχηματιστική δύναμη της επαναστατικής ρήξης είναι εκείνη που μπορεί να μορφοποιήσει και να σταθεροποιήσει τη στρατηγική για τον σοσιαλισμό-κομμουνισμό, να μετασχηματίσει ακόμα και την πολιτική δύναμη που ηγήθηκε στην ανατροπή της παλιάς κρατικής εξουσίας.

Η αντίληψη του Γκράμσι για μια «συλλογική εθνική-λαϊκή βούληση» που να εκφράζει την ηγεμονία της εργατικής τάξης είναι έτσι, σύμφωνα με την αντίληψή μου, προβληματική. Γράφει ο Γκράμσι: «Ο σύγχρονος Ηγεμόνας πρέπει να είναι ο κήρυκας μιας διανοητικής και ηθικής μεταρρύθμισης, το πεδίο μιας απώτερης ανάπτυξης της συλλογικής εθνικής-λαϊκής βούλησης πάνω στο πεδίο μιας ολοκληρωμένης και καθολικής μορφής του σύγχρονου πολιτισμού» (παρατίθεται στη σ. 276).

Όμως ο «λαός» αποτελείται από διαφορετικές τάξεις τις οποίες, σε πολιτικο-ιδεολογικό επίπεδο, η αστική κυριαρχία οδηγεί κατά κανόνα στο να πολώνονται σε δύο «παρατάξεις» στο εσωτερικό του πολιτικού Ιδεολογικού Κρατικού Μηχανισμού (ΙΚΜ), δηλαδή του κοινοβουλευτικού συστήματος. Όπως επισήμανε ο Αλτουσέρ για το κοινοβουλευτικό σύστημα αντιπροσώπευσης: «Έχουμε να κάνουμε με ένα ιδεολογικό μηχανισμό, διότι λειτουργεί χωρίς βία “εντελώς από μόνος του”, “στη βάση της ιδεολογίας” των δρώντων φορέων του, οι οποίοι αποδέχονται και κάνουν πράξη τους κανόνες λειτουργίας του, καθότι τους σέβονται, αφού είναι πεισμένοι ότι πρέπει να “ασκούμε το εκλογικό καθήκον” και ότι αυτό είναι απόλυτα “κανονικό”. Υπαγωγή και συναίνεση εδώ συμπίπτουν. Αυτή η “προφάνεια” την οποία προωθεί η αστική ιδεολογία γίνεται αποδεκτή από τους εκλογείς ως “προφάνεια”: θεωρούν τους εαυτούς τους εκλογείς και συμμετέχουν στο σύστημα. “Τηρούν τους κανόνες του παιχνιδιού”».⁴

Με άλλα λόγια, η λειτουργία του Πολιτικού ΙΚΜ πολώνει κατά κανόνα πολιτικά την κοινωνία των αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών σε «δύο λαούς»: αυτόν της

3 «Σημειώσεις στο *Εγχειρίδιο Πολιτικής Οικονομίας της ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ*, σε Κάρλος Ταμπλάδα (2014), *Τσε Γκεβέρα: Η πολιτική οικονομία της οικοδόμησης του σοσιαλισμού*, Διεθνές Βήμα, Αθήνα.

4 Λουί Αλτουσέρ, «Σημείωση σχετικά με τους Ιδεολογικούς Μηχανισμούς του κράτους», *Θέσεις*, τ. 21, 1987: 43.

«συντηρητικής παράταξης» και εκείνον της «προοδευτικής παράταξης». Υπόβαθρο για τον σχηματισμό των δύο παρατάξεων είναι φυσικά η ταξική διάρθρωση της κοινωνίας. Χοντρικά ο κόσμος της επιχειρηματικότητας (όχι μόνο του κεφαλαίου αλλά και της μικρής και της οικογενειακής επιχείρησης) και της ανώτερης διοικητικής ιεραρχίας από τη μια μεριά, και ο κόσμος της μισθωτής εργασίας και των φτωχών από την άλλη.

Πρόκειται δηλαδή για μια τάση πόλωσης που πηγάζει από τη δομική αντίφαση του καπιταλισμού. Ό,τι αποτελεί εργασιακό κόστος για τον κόσμο της επιχειρηματικότητας, συνιστά εισόδημα και ανάγκη για τη μεγάλη κοινωνική πλειοψηφία των εργαζομένων, δηλαδή ζήτημα διατήρησης ορισμένου βιοτικού επιπέδου. Αυτό αφορά και το κοινωνικό κράτος, οι υπηρεσίες του οποίου, εκτός του ότι αποτελούν κόστος για τους φορολογούμενους, συνιστούν σημαντική μορφή έμμεσου, «κοινωνικού μισθού». Επομένως η μείωση του μισθού, η αύξηση του χρόνου εργασίας, η εντατικοποίηση της δουλειάς, η μετατροπή του κάθε εργαζόμενου ατομικά σε ένα ευέλικτο «υπηρέτη» των «αναγκών της επιχείρησης», όλα αυτά αποτελούν όψεις της στρατηγικής που εξυπηρετεί με αποκλειστικό τρόπο τα συμφέροντα του επιχειρηματικού κόσμου. Αντίθετα, η αύξηση των μισθών, οι σταθερές συνθήκες εργασίας, το κοινωνικό κράτος αποτελούν ζητούμενο για τον κόσμο της μισθωτής εργασίας.

Οι πολιτικές παρατάξεις που εκπροσωπούν αυτές τις δύο μερίδες του πληθυσμού συνιστούν και υλοποιούν διαφορετικούς τρόπους οργάνωσης της υπαγωγής των κυριαρχούμενων τάξεων (της εργατικής, της παραδοσιακής μικροαστικής και της νέας μικροαστικής τάξης, της μεσοαστικής τάξης των μικρών επιχειρηματιών, κλπ.) στην καπιταλιστική εξουσία και το κράτος της. Με άλλα λόγια, πάνω στον καμβά των αντιθέσεων που προκύπτουν από τη διαχείριση-ενσωμάτωση των διαφορετικών ταξικών συμφερόντων (π.χ. εκείνων της εργατικής τάξης και εκείνων της μικρής επιχειρηματικότητας ή των ανώτερων διοικητικών στρωμάτων) διαμορφώνονται οι διαφορετικές πολιτικές κρατικής διαχείρισης.

Με διαφορετική διατύπωση: πεμπτουσία της αστικής δημοκρατίας ως έκφραση της ηγεμονίας του κεφαλαίου είναι η αντιπροσώπευση «του λαού» στα κόμματα και (δι' αυτών) στο κράτος.

Ο ίδιος ο Γκράμσι αναγνωρίζει τον κατακερματισμό του «λαού». Γράφει: «Οι υποτελείς τάξεις, εξ ορισμού, δεν είναι ενοποιημένες και δεν μπορούν να ενοποιηθούν όσο δεν μπορούν να γίνουν ένα “Κράτος” [...]. Πρέπει λοιπόν να μελετήσουμε 1) τον αντικειμενικό σχηματισμό των υποτελών τάξεων ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης και των αλλαγών που παράγονται στον κόσμο της οικονομικής παραγωγής, την ποσοτική τους διάχυση [...] την ιδεολογία και τους σκοπούς· 2) την ενεργητική ή παθητική προσχώρησή τους στους κυρίαρχους πολιτικούς σχηματισμούς, τις πρωτοβουλίες τους να επηρεάσουν τα προγράμματα αυτών των σχηματισμών για να επιβάλουν τις δικές τους διεκδικήσεις [...]. 3) τη γέννηση νέων κομμάτων των κυρίαρχων τάξεων για να διατηρήσουν τη συναίνεση και τον έλεγχο των υποτελών ομάδων· 4) τους προσίδιους σχηματισμούς των υποτελών ομάδων για διεκδικήσεις με χαρακτήρα περιορισμένο και μερικό· 5) τους νέους σχηματισμούς που επιβεβαιώνουν την αυτονομία των υποτελών ομάδων αλλά μέσα σε παλαιά πλαίσια· 6) τους σχηματισμούς που επιβεβαιώνουν την ολοκληρωμένη αυτονομία, κλπ.» (παρατίθεται στη σ. 303). Παρά όμως την παραδοχή ότι «οι υποτελείς τάξεις δεν είναι ενοποιημένες», ο Γκράμσι δεν φαίνεται να αντιλαμβάνεται τις δομικές αντιθέσεις στο εσωτερικό των «υποτελών τάξεων», που απορρέουν από την κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

Τα πράγματα είναι καθαρότερα στην ανάλυση του Λένιν: «Εδώ πρέπει να βάλεις στον εαυτό σου όχι μόνο το ερώτημα αν έχουμε πείσει την πρωτοπορία της

επαναστατικής τάξης, αλλά ακόμη και το ερώτημα αν οι ιστορικά ενεργητικές δυνάμεις όλων των τάξεων, όλων απολύτως των τάξεων μιας δοσμένης κοινωνίας, χωρίς καμία εξαίρεση, είναι διαταγμένες έτσι, ώστε η αποφασιστική μάχη να είναι πια εντελώς ώριμη έτσι ώστε: 1) *όλες οι εχθρικές προς εμάς ταξικές δυνάμεις να τα έχουν αρκετά χαμένα, να έχουν αρκετά φαγωθεί αναμεταξύ τους, αρκετά εξασθενήσει από έναν αγώνα ανώτερο από τις δυνάμεις τους, έτσι ώστε* 2) *όλα τα ταλαντευόμενα, διστακτικά, ασταθή, ενδιάμεσα στοιχεία, δηλαδή η μικροαστική τάξη, η μικροαστική δημοκρατία σε διάκριση από την αστική τάξη, να έχουν αρκετά ξεσκεπαστεί μπροστά στο λαό, να έχουν αρκετά ρεζιλευτεί [...], έτσι ώστε* 3) *στο προλεταριάτο να έχει αρχίσει και να αναπτύσσεται εντατικά μια μαζική τάση για υποστήριξη πιο αποφασιστικών, απεριόριστα τολμηρών, επαναστατικών ενεργειών ενάντια στην αστική τάξη. Τότε η επανάσταση θα είναι πιο ώριμη, [...] και αν έχουμε διαλέξει σωστά τη στιγμή, η νίκη μας είναι εξασφαλισμένη».*⁵

Ο ευρύτερος κόσμος της μισθωτής εργασίας, οι φτωχοί, οι άνεργοι, δηλαδή η «προοδευτική μερίδα» του πληθυσμού είναι αυτή που εγκαλείται από τις ιδέες του δίκαιου μισθού, του κοινωνικού κράτους, της δίκαιης διανομής του πλούτου κλπ. Είναι ο κόσμος που τείνει στην «προοπτική των αγώνων» και επομένως σε πρακτικές που σχετίζονται με «μορφές αντιεξουσίας από τα κάτω» και σε συγκεκριμένες συγκυρίες εντάσσεται στην προοπτική της επανάστασης. Ο κόσμος της επιχειρηματικότητας, της ιεραρχίας, η συντηρητική μερίδα της κοινωνίας, στοιχίζεται γύρω από τις αξίες της ατομικότητας (όψεις της οποίας αποτελούν η εξύμνηση της «ατομικής πρωτοβουλίας», της ιδιοκτησίας, η εμμονή στη μείωση γενικώς των φόρων, κλπ.), της οικογένειας και της ασφάλειας. «Ασφάλεια» σημαίνει βεβαίως ενίσχυση των μηχανισμών καταστολής, που «θωρακίζονται» με θεσμικές και μη πρόνοιες, οι οποίες εξασφαλίζουν το ατιμώρητο για κάθε κρατική αυθαιρεσία και βαρβαρότητα.

3. Απέναντι στον κατασταλτικό μηχανισμό του κράτους

Ερχόμαστε έτσι σε ένα κεντρικό ζήτημα, αυτό του κράτους ως έννομης βίας, ως «μηχανής παραγωγής νόμιμης εξουσίας» σύμφωνα με τη διατύπωση του Αλτουσέρ. Πυρήνας του κράτους είναι ακριβώς ο κατασταλτικός μηχανισμός του. Με τα λόγια του Λένιν: «Ο μόνιμος στρατός και η αστυνομία είναι τα κύρια όργανα δύναμης της κρατικής εξουσίας».⁶

Στο σημείο αυτό θα περιοριστώ στο να παραθέσω την κριτική του Αλτουσέρ προς τον Γκράμσι αναφορικά με την υποτίμηση από τον τελευταίο του λειτουργικού-«παραγωγικού» ρόλου που παίζει ο κατασταλτικός μηχανισμός του κράτους για τη σφυρηλάτηση της καπιταλιστικής εξουσίας και ηγεμονίας. Ο Αλτουσέρ προσάπτει στον Γκράμσι ότι, επιχειρώντας να επικρίνει την εργαλειακή σύλληψη του κράτους, παραγνωρίζει το πρόβλημα της κοινωνικής αναπαραγωγής και της βίας που συνδέεται με αυτήν. Υποστηρίζει ότι στον Γκράμσι η ταξική πάλη και η υλικότητα του κράτους αντικαθίστανται από την εικόνα ενός κράτους-«ηθικού παιδαγωγού».

Γράφει ο Αλτουσέρ: «[Ο] Γκράμσι, δεν υποστήριξε ποτέ, όπως ο Μακιαβέλι, την πρωτοκαθεδρία της “βαθμίδας” της βίας (του στρατού) επί της “ηγεμονίας” στο πλαίσιο του κράτους. Ενώ στο έργο του Μακιαβέλι η βία είναι έντονα παρούσα, στο έργο του Γκράμσι εμφανίζεται μόνο για να προετοιμάσει απλά και μόνο την εξάλειψή

5 Β. Ι. Λένιν: «Ο Αριστερισμός ...», *Άπαντα*, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», τ. 41: 79, η έμφαση προστέθηκε.

6 Β. Ι. Λένιν, *Κράτος κι επανάσταση*, *Άπαντα*, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», τ. 33: 7.

της στην έννοια του κράτους ως ηγεμονίας. Και όταν την επικαλέστηκε, ο Γκράμσι την αντιμετώπισε πάντα μόνο ως βίβλα και ωμή βία (η μακιαβελική μορφή του “λιονταριού” που δεν είναι τίποτα άλλο από μυϊκή δύναμη και που το κρανίο του είναι άδειο). Ποτέ ο Γκράμσι δεν υποπεύτηκε ότι η βία θα μπορούσε να είναι παραγωγική, γόνιμη, και κατάλληλη να υπεισέλθει σε μια στρατηγική όπου είναι σε θέση να παραγάγει αποτελέσματα ηγεμονίας [...]. Ποτέ ο Γκράμσι δεν υποπεύτηκε ότι το ζώο θα μπορούσε να είναι κάτι διαφορετικό από τη βία (το λιοντάρι): ότι θα είναι η εξαπάτηση (η αλεπού), αυτό το μοναδικό ζώο, το απείρως ευφυέστερο από τον “άνθρωπο” (ο οποίος εκπροσωπεί την αναγνώριση των ηθικών αρετών και του καλού), αφού όλη η ευφυΐα του συνίσταται στην ικανότητά του να *εξαπατά*. Και ποτέ ο Γκράμσι δεν κατάλαβε ότι η εξαπάτηση είναι συνυφασμένη με το κράτος, ή μάλλον, με την πολιτική στρατηγική του Ηγεμόνα, και ότι πρωτίστως έχει ως αποτέλεσμα να παράγει αυτή την αναπαράσταση, αυτή την “εικόνα” του Ηγεμόνα προς λαϊκή χρήση, χωρίς την οποία δεν υπάρχει κρατική εξουσία, εφόσον προκειμένου να υπάρξει, η εξουσία αυτή θα πρέπει να αναγνωρίζεται από τον λαό, ο οποίος, μπορεί να αναγνωρίζει την κρατική εξουσία μόνο εφ’ όσον αναγνωρίζεται σ’ αυτήν: σ’ αυτήν ακριβώς την ιδεολογική “εικόνα” του Ηγεμόνα ως επικεφαλής του κράτους που κατέστη αναμφισβήτητος χάρη σ’ αυτήν ακριβώς την εικόνα [...] Ασφαλώς, η βία αυτή δεν είναι η βία του λιονταριού, αλλά της αλεπούς, και η βία της αλεπούς συνίσταται στο ότι γνωρίζει πώς να χρησιμοποιεί σωστά τη φυσική δύναμη του λιονταριού προκειμένου να παραγάγει είτε αποτελέσματα σωματικής βίας, είτε αποτελέσματα προσποίησης».⁷

Εξουσία της εργατικής τάξης σημαίνει ανατροπή, συντριβή του κατασταλτικού μηχανισμού του κράτους. Και όσο κι αν πρόκειται για μια διαδικασία με διάρκεια, σημείο εκκίνησης δεν μπορεί παρά να είναι η κατάληψη της πολιτικής εξουσίας από την εργατική τάξη *σε συνθήκες επαναστατικής κρίσης*. Αλλιώς φλερτάρουμε με την αυταπάτη περί του «αργού, σταδιακού και ειρηνικού περάσματος στον σοσιαλισμό», που επισημοποιήθηκε με το 20^ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ το 1956, και την οποία υιοθέτησαν κατόπιν τα περισσότερα κομμουνιστικά κόμματα της Ευρώπης.

4. Το Κόμμα ως εργαστήριο διανοητικότητας στην προοπτική του κομμουνισμού

Σημαντικό ζήτημα στην ανάλυση του Γκράμσι αποτελεί ο χαρακτήρας και η λειτουργία που πρέπει να έχει το κόμμα της πρωτοπορίας, το Κομμουνιστικό Κόμμα. Ο Παναγιώτης Σωτήρης αναπτύσσοντας την προβληματική αυτή επισημαίνει ορθά: «Ενάντια σε μια μεταφυσική αντίληψη του κόμματος ως εγγυητή της αλήθειας και της ορθότητας της πολιτικής κατεύθυνσης χρειαζόμαστε μια πολύ ευρεία και σύνθετη αντίληψη του κόμματος αλλά και του μετώπου, που να μην αποτελεί απλώς μια μορφή ενότητας αλλά μια διαρκώς δημοκρατική διαδικασία που να αποτελεί ένα ανοιχτό πεδίο αγώνα, ώστε να αποτελεί ένα εργαστήριο μαζικής πολιτικής διανοητικότητας» (σ. 332). «Μόνο μέσω μιας τέτοιας διεργασίας μπορεί να συγκροτηθεί η ιδιαίτερη εκδοχή αντιπροσώπευσης και μετασχηματισμού που αναλογεί σε μια πολιτική για τον κομμουνισμό» (σ. 308).

Κλείνοντας το παρόν σημείωμα θα προσθέσω απλώς σε όλα αυτά τα ορθά ότι πρέπει πάντα να υπάρχει κριτική και έμπρακτη αμφισβήτηση των αποτελεσμάτων της αστικής ταξικής κυριαρχίας μέσα στο κόμμα. Δηλαδή των αποτελεσμάτων που προκύπτουν από τις ιεραρχίες και την πόλωση πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας και εκφράζονται στο χάσμα μεταξύ στελεχών («καθοδήγησης») και απλών

⁷ Λουί Αλτουσέρ, «Γκράμσι ή Μακιαβέλι;», *Θέσεις* τ. 151: 32-33, 31.

μελών ή «οπαδών», όπως και σε ένα τύπο «αρχηγικών» συγκρούσεων μεταξύ ηγετικών ομάδων ή πτερύγων.

Για να μην επεκταθώ παραπάνω, θα εικονογραφήσω το ζήτημα αυτό με ένα απόσπασμα από το ποίημα του Γιάννη Ρίτσου «Φιλοκτήτης» (Μάης 1963 - Οχτώβρης 1965).

«[...] Τις νύχτες, μες στα πλοία, όταν οι απλοί, κουρασμένοι στρατιώτες
κοιμόνταν σωριασμένοι σαν τσουβάλια στο κατάστρωμα,
αξιολάτρευτοι στην ευπιστία της νεότητάς τους,
μέσα στην άγνοια, τη ζωώδη αγνότητα, στο σαρκικό τους κάλλος,
εύρωστοι από την άσκηση της χρήσιμης δουλειάς, στους αγρούς, στα εργαστήρια,
στους δρόμους,
υποταγμένοι στην ανάγκη και στην εύκολη ελπίδα,
με την πηγαία γενίκευση της δικής τους αθωότητας, σαν πρόβατα
που τα οδηγούν στη σφαγή για τα συμφέροντα άλλων, κι όμως
χαμογελώντας μες στον ύπνο τους, παραμιλώντας, ροχαλίζοντας,
βλαστημώντας μια ονειρική αγελάδα ή μουρμουρίζοντας πάλι και πάλι
ένα όνομα γυναικείο, ημίγυμνοι, σε νύχτια στύση,
περιχυμένοι τη μυστική αιωνιότητα της ωκεάνιας αστροφεγγιάς· – αυτές τις νύχτες,
άκουσα, ανάμεσα στους παφλασμούς των κουπιών, τις φωνές, τους καυγάδες
των αρχηγών, για λάφυρα που δεν είχαν ακόμη συναχτεί, για τίτλους
που δεν είχαν ακόμη θεσπιστεί. Κι είδα στα μάτια τους
το μίσος για όλους, τ' άγριο πάθος των πρωτείων [...].»